

8. Лазаренко Л. Досвід мовних політик світу й українська перспектива (інформаційно-аналітичний огляд) // Укр. мова. – 2003. – № 4. – С. 3–22.
9. Масенко Л. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір. – К.: Вид. дім „КМ Академія”, Всеукр. т-во „Просвіта”, 2004. – 163 с.
10. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. Рідномовний катехізис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства // Слово. – № 13 (35). – лип., 1991. – С. 4–5.
11. Погрібний А. Державна мова як важіль українського державотворення // Мовознав.: Доп. та повід. V Міжнар. конгр. україністів / Відп. ред. В. Німчук. – К.: Пульсари, 2002. – С. 142–149.
12. Радчук В. Параметри і взаємодія мов // Укр.-рос. двомовність: Лінгвосоціокультур. аспекти: 36. наук. пр. / За заг. ред. Л. Савицької. – К.: Пульсари, 2007. – С. 121–158.
13. Скрипник М. Перебудовними шляхами (Проблема культурного будівництва) // Укр. мова у XX ст.: іст. лінгводику: Док. і матеріали / Упоряд. Л. Масенко та ін. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська акад.”, 2005. – С. 38–91.
14. Ставицька Л., Труб В. Суржик: суміш, мова, комунікація // Укр.-рос. двомовність: Лінгвосоціокультурні аспекти: 36. наук. пр. / За заг. ред. Л. Савицької. – К.: Пульсари, 2007. – С. 31–121.
15. Статистичний щорічник України за 2005 рік. – К.: Держ. комітет статистики України, 2006. – 575 с.
16. Ткаченко О. Проблема мовної стійкості та її джерел // Мовознавство. – 1990. – № 4. – С. 14–18.
17. Ткаченко О. Б. Мова і національна ментальність (спроба сучасного синтезу). – К.: Грамота, 2006. – 240 с.
18. Blanke D. Languages in the European Union and Germans on Equals Rights for... Their Own Language // Inna (?) Europa. The other (?) Europe / Red. Goryńska-Bittner B. – Poznań: Prodrak, 2004. – S. 51–72.
19. Euroregion Bug w liczbach / Pod red. Wiśniewskiego. – Lublin: Wyd-wo UMCS, 1995. – 230 s.
20. Ĝenerala direktoro de Unesko pri la Jaro de Lingvoj // Esperanto: Oficiala organo de Universala Esperanto-Asocio (en oficialaj rilatoj kun UN kaj Unesko). – n-ro 1210 (1). – Januaro, 2008. – P. 7.
21. Koutny I. Komunikacja międzykulturowa w Europie: angielski i Esperanto jako alternatywne środki komunikacji // Inna (?) Europa. The other (?) Europe / Red. Goryńska-Bittner B. – Poznań: Prodrak, 2004. – S. 73–95.
22. Phillipson R. Ĉu nur-angla Eŭropo? Defio al lingva politiko / El la angla trad. Istvan Ertl. – Rotterdam: Universala Esperanto Asocio, 2004. – 254 p.
23. Congres Mondial sur Les Politiques Linguistiques // www.linguapax.org/congres/Concluzions/con3_fr.html. – P. 2.
24. Дані опитуванням Київського міжнародного інституту соціології в 2001 р. // www.kiis.com.ua
25. Дані сайту Держкомстату України // www.ukrcensus.gov.ua/results/general/language
26. 2008 – Міжнародний рік мов // http://portal.unesco.org/culture/en/ev.php-URL_ID=35559%26URL_DO=DO_TOPIC%26URL_SECTION=201.html
27. Офіційний сайт Ради Європейського Союзу <http://www.consilium.europa.eu> (актуалізовано 10.01.2008)

Адреса для листування:

43026 м. Луцьк, просп. Соборності, 32, кв. 108.

Д.т. (0332) 71-13-48; р.т. (03322) 4-84-12.

Статтю подано до редколегії

23.01.2008 р.

УДК 811. 161.2'272

Н. Дзюбишина-Мельник – кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Національного університету
“Києво-Могилянська академія”

Чин “Європейської хартії регіональних або міноритарних мов” та українські реалії

*Роботу виконано на кафедрі української мови
НаУКМА*

Висвітлюються проблеми, пов'язані з ратифікацією Україною тексту документа “Європейська хартія регіональних мов або мов меншин”. Ідеться про уточнення об'єкта Хартії та Пояснювальної записки до неї, доповнення їх положеннями, що враховували б різні психологічні типи мовців. Визначається потреба ратифікації 3-го варіанта Хартії в уточненому перекладі, де перше місце серед загрожених мов має посісти мова титульної нації України.

Ключові слова: регіональні та міноритарні (меншинні мови), національні варіанти мов і варіанти національних мов, літературна мова й діалекти, загрожени мови.

© Дзюбишина-Мельник Н., 2008

Dziubychyna-Melnyk N. Validity of European Charter of Regional or Minority Language and Ukrainian Realities. This report focuses on problems arisen after Ukraine ratified the text of "European Charter of Regional Languages or Minority Languages". It deals with clarification of Charter's object, supplement of Charter's text and Explanatory Note to the Charter with provisions which take into account different psychological types of speakers. This article substantiates the necessity of ratification of the 3rd Charter's variant in more accurate translation which places Ukrainian language on the top of the list of endangered languages.

Key words: regional and minority languages, national variants of languages and variants of national languages, literary language and dialects, endangered languages.

Тема дослідження постала у зв'язку з потребою ратифікувати новий (уже 3-й) офіційний переклад "Європейської хартії регіональних або міноритарних мов" (далі вживаємо скорочену назву Хартія)¹ Законом про Хартію. Процедура попередньої ратифікації в часи Кучми мала в Україні свою непросту історію. Нагадаємо колізію: Хартію підписано 2.05.1996 р. Ратифіковано законом № 1350 - XIV від 24.12.1999 р. Рішенням Конституційного суду за № 9 - рп/2000 від 12.07.2000 р. визнано нечинною з огляду на невідповідність положенням Конституції України. Попри це рішення Хартію знову ратифіковано Законом № 802 - IV від 15.05.2003 р., де йдеться про застосування положень Хартії до таких мов, як (цитуємо): "білоруської, болгарської, гагаузької, грецької, єврейської, кримськотатарської, молдавської, німецької, польської, російської, румунської, словацької та угорської (виділення наше)"².

На восьмому пленарному засіданні Національної комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права 11 липня 2006 р. запропоновано нову редакцію перекладу на українську мову вже не з російського перекладу (як це було спочатку зроблено), а з мов оригінату (тобто з англійської та французької - робочих мов Ради Європи). В уточненому перекладі назва документа звучить так: "Європейська хартія регіональних або міноритарних мов". При цьому в "Юридичному висновку Міністерства юстиції щодо рішень деяких органів місцевого самоврядування (Харківської міської ради, Севастопольської міської ради й Луганської обласної ради) стосовно статусу та порядку застосування російської мови в межах міста Харкова, міста Севастополя та Луганської області в розділі "Міжнародне право", крім усього, подано перелік дещо інших мов, що мають потрапити під захист Хартії, зокрема (цитуємо): "гагаузька, ідиш, караїмська, кримськотатарська, ромська, урумська, асирійська та інші". У проекті альтернативного Закону України "Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов та мов меншин" цю кількість збільшено до 16 мов, у тому числі названо й російську. І сам закон, і те, що його не супроводжено новим перекладом Хартії та коментарями до неї, як і тексти попередніх аналогічних документів, не могли не спричинити досить різкої критичної реакції різних фахівців, у тому числі, лінгвістів, що нас найбільше цікавить. Окрім того, зроблено експертизи на предмет відповідності змісту Закону України суті Хартії. Загалом, погоджуючись зі змістом зауважень, рекомендацій та негативним висновком експертів, вважаємо, що принципового вдосконалення в лінгво-правовому відношенні потребує, насамперед, оригінал тексту Хартії. Власне, актуальність обраної для цього виступу теми зумовлена **різночитанням** тексту міжнародного правового документа країнами-підписантами.³

¹ Є ще пропозиція замість *міноритарні* вживати термін *меншинні мови* (див. українські переклади Законів про Хартію, напр. Австрії, Вірменії, Німеччини тощо). Уважаємо цей термін доцільнішим.

² Щодо лінгвістичної некоректності виділених назв експерти вже сказали своє слово [1; 2; 3; 4 та ін.].

³ Зауважимо, що далеко не всі країни - члени Ради Європи - визнали за потрібне стати учасниками Хартії. Наприклад, такі країни з де-факто незбалансованою мовною ситуацією, як Бельгія (з її проблемами фламандської / французької мов), Ірландія (з її проблемами ірландської / англійської мов), Туреччина (з її проблемами курдської / турецької мов) тощо. 11 країн - членів Ради Європи хоча й підписали Хартію, проте не ратифікували її. Серед них такі мовно-, етнічно строкаті, як Росія та Франція. Конституційна рада останньої прийняла навіть рішення, згідно з яким спробу приєднання до Хартії кваліфіковано як антиконституційну. Вийшла також монографія "Мовні війни в Європі" (перекл. із французької, К., 2007) Івон Больман, яка вважає Хартію знаряддям розпалювання вузькоетнічних інтересів і тому небезпечною для цілісності держав-націй, зокрема для Франції. Як бачимо, мотиви неприлучення до Хартії цілком політичні. Тим часом дедалі більше поширюються ідеї Гумбольдта - Потєбні - Сєпіра - Ворфа - Вайсгерберга - Лобаса - Кіся та ін., пов'язані з розумінням насамперед інтерпретативної, а не відображальної функції мови, а звідси й усвідомлення потреби різних шляхів у пізнанні істини, яка неминуче деформується й збіднюється із занепадом, а тим паче із втратою тієї чи іншої мови. Тому навряд чи варто сумніватися, що лінгвістичні кола країн-непідписантів не розуміють важливості для збереження мовного (а отже й культурного) розмаїття Європи чину Хартії.

Не менш актуальним видається психолінгвістичний аспект, що виникає у зв'язку з прилученням України до Хартії, а власне, питання психологічних типів мовців - носіїв регіональних або міноритарних (меншинних) мов. По-перше, це типи, що вже сформувалися. Мовна політика має враховувати й передбачати логіку та мотиви їхньої поведінки. По-друге, це типи мовців бажаних, котрі мають сформуватися завдяки сукупності заходів у душі Хартії.

Таким чином, ми ставимо собі за мету з'ясувати й уточнити ряд моментів, пов'язаних із чинністю Хартії не лише в Україні, а й у Європі загалом.

Почнемо з аналізу мов, унесених до відповідних документів різних країн-підписантів. Можна помітити, що до цього реєстру ввійшли мови різного статусу, а саме:

1) мови, які в жодній країні не мають офіційного (державного) статусу. Напр.: саамська мова в Норвегії, Фінляндії та Швеції, фризська - в Нідерландах, валійська й шотландська (гальська) мови - у Великій Британії тощо. Показово, що деякі з таких мов, законодавчо захищені без Хартії, не кваліфіковано як загрозені мови; це, напр., фарерська та гренландська мови в Данії, тому положення Хартії до них не застосовуються;

2) мови, які в країні, хоча й не мають офіційного (державного) статусу, але в іншій (переважно сусідній) мають його. Тут можливі два варіанти: по-перше, це діалекти мови, літературна форма якої в іншій країні має офіційний статус. Такого типу, наприклад, русинська мова в Словаччині, торнедальна фінська у Швеції; по-друге, це варіант національної літературної мови (про відмінності між варіантами національних мов та національними варіантами мов [див. 5; 6]). Такою є, зокрема, русинська мова в Сербії та Хорватії;

3) мови, які в країні мають статус офіційної, проте кількість мовців загрозлива для збереження мови. Тут також можливі два варіанти: частіше це мова (мови), поширена (поширені) лише на території цієї країни, як-от ретороманська (звичайно, йдеться про так звану швейцарську ретороманську) з тою самою назвою кантона в Швейцарії або галиційська мова в автономній галиції - частині Іспанії; по-друге, мова з офіційним статусом також у іншій країні, наприклад італійська з тою самою назвою кантона в Швейцарії; шведська в Фінляндії;

4) діалекти, що належать до мови з офіційним статусом у цій країні, проте істотно відрізняються від неї. Наприклад Німеччина до компетенції Хартії відносить нижньонімецьку мову. При цьому вона створює прецедент розрізнення регіональних мов (саме так вона кваліфікує названий вище діалект німецької мови) та меншинних (інакше - міноритарних) мов, якими вважає данську, верхньосорбську (верхньолужицьку), нижньосорбську (нижньолужицьку), північнофризську, східнофризську мови, ромську (циганську) мову німецьких синтів та ромів (циган). Аналогічний прецедент створила й Польща, яка у своєму нератифікованому Законі про Хартію називає регіональною кашубську мову, що традиційно вважають діалектом польської мови.

Нагадаймо "Загальні положення" Хартії, де сказано, що мовами, яким "із плином часу загрожує зникнення" (Преамбула), слід уважати мови, відмінні від офіційної (офіційних мов) цієї держави. Крім того, у Загальних положеннях є такі застереження: до загрозених мов (тобто мов, яким загрожує зникнення) не слід зараховувати діалект (діалекти) офіційної мови (офіційних мов), а також мови мігрантів; у Пояснювальній записці до Хартії (пункт 11) сказано, що метою Хартії є захист регіональних або міноритарних (інакше - меншинних) мов, а не мовних меншин (це принципово важливо за сучасних міграційних процесів). Зіставивши мови, які ввійшли до відповідних документів різних країн, із положеннями Хартії та Пояснювальної записки до неї, можна зробити висновок, що країни-підписанти (усі, **крім України**) справді керувалися **метою**, визначеною Хартією, тобто прагнули поставити під чин Хартії мови, існування яких загрожено у конкретній країні навіть тоді, коли її (їх) проголошено офіційною мовою чи офіційними мовами цієї ж країни, як-от у випадку з італійською чи ретороманською у Швейцарії. Інша справа, що **об'єкт** і мету Хартії не узгоджено. Неузгодженість ба, суперечність полягає в тому, що метою Хартії є збереження шляхом сукупності правових заходів мов, які взагалі можуть зникнути з лінгвістичної карти Європи, а про об'єкт Хартії, означений терміном "регіональні або міноритарні мови", сказано, що такими є мови, відмінні від офіційної мови (офіційних мов) **цієї** держави. Керуючись таким критерієм, країни-підписанти фактично залишилися вірними букві Хартії, коли поряд із такими мовами, як меаякієлі, торнедальна фінська (Швеція), асирійська, езидська, курдська (Вірменія) тощо, називають російську (та ж таки Вірменія), болгарську, хорватську, чеську, німецьку, угорську, польську мови (Словаччина), італійську, сербську, угорську, чеську, словацьку мови (Хорватія) тощо.

Вочевидь, загрози зникнення принаймні найближчим часом для таких мов немає, тому вони не можуть бути об'єктом Хартії. Фактично, закони про збереження мов (літературних чи їхніх діалектів), що мають офіційний статус в будь-якій **іншій** країні, слід кваліфікувати як закони про діаспори **меншини**. Такою, наприклад, є новогрецька мова для румеїв Приазов'я (але не румейська як діалект новогрецької з архаїчними елементами).

Прикро те, що хибою у визначенні об'єкта Хартії скористалися підписанти України для фальшування статусу російської мови, яку кваліфіковано як "мову меншин", а отже, загрожену на теренах України. Насправді ж не російська, а українська в Україні, подібно як ірландська в Ірландії (обидві мають статус офіційних, тобто державних, мов), де-факто належить до загрожених, а отже, має підпадати під чин Хартії відповідно до мети створення цього міжнародного правового документа.

Усі наведені вище факти, де є невідповідність між метою та об'єктом Хартії, красномовно свідчать про **лінгвістичну недоопрацьованість тексту Хартії**. На наше переконання, у визначення об'єкта Хартії слід унести такі принципи уточнення:

1) основним об'єктом Хартії мають стати мови, що в **жодній** країні Європи не мають статусу офіційної (державної) мови або офіційних (державних) мов; ідеться вже про сформовані стандартні (тобто літературні) мови або про такі, до яких прагнуть носії цієї мови на зразок кримськотатарської чи гагаузької мови в Україні, репрезентовані хай нечисленними, але писемними текстами, зокрема художньої, навчальної літератури;

2) об'єктом Хартії можуть бути ті офіційні мови, які фактично обмежені в ужитку, як-от шойно згадані українська й ірландська, нормальний, природний розвиток яких був блокований тривалим колоніальним статусом носіїв цих мов;

3) об'єктом Хартії мають стати також варіанти національних мов (на відміну від національних варіантів) на зразок русинської мови в Сербії та Хорватії (її потрібно вважати стандартизованою, тобто літературною з часу нормативного опрацювання Г. Костельником 1923 року) [6, 152]. Саме тому опікування нею в Україні, незважаючи на територіальну відірваність від матірньої мови, не може кваліфікуватися як діаспорна діяльність. Так само й для Сербії та Хорватії це не діаспорна мова. Фактично русинська мова має фігурувати в документі про Хартію усіх трьох країн, натомість у жодному варіанті Закону України про Хартію чи то дотичних до неї документів цю мову не згадано;

4) нарешті, окремої й спеціальної уваги потребують діалекти, які істотно різняться від літературної мови цієї ж країни. Уважаємо, що за сучасного наступу жаргону діалекти як невичерпне джерело експресивного мовлення (на заміну якого й претендує жаргонний лексикон) мають одержати законодавчу підтримку для свого збереження. Стихійне прагнення до цього можна вбачати у використанні діалектного мовлення німцями Німеччини не лише в побуті, але й на різних розважальних заходах, у публічних виступах чи навіть в офіційному спілкуванні[^] Швейцарії школярі німецького кантону вправляються на уроках з мови у перекладі з літературної мови на діалектну й навпаки; італійці у родинному колі також надають перевагу діалектам (що засвідчили дані соціологічного опитування 90-х рр. XX ст.) [7, 27]. Для України продумані заходи, спрямовані не лише на збереження, але й популяризацію діалектного мовлення, істотно відмінного від російської мови (це переважно говори південно-західної групи), означають ще й альтернативу суржику. Сферою використання діалектів мали би стати: побутове спілкування (у тому числі міста), художня література (з урбаністичною тематикою) та інші види мистецтва, пов'язані з мовою (наприклад кіно, театр, пісенні жанри тощо), різні громадські заходи. Можливість утілення такої пропозиції (через відповідну мовну політику) не здається фантастичною з огляду на сучасні міграційні процеси. Більше того, це сприяло б витворенню розмовного койне. Саме для діалектів і доречний термін *регіональні* мови на відміну від меншинних (чи то міноритарних) мов, аби означити ці відмінні явища. Тому в назві Хартії не варто ставити між двома термінами (*регіональні* або *міноритарні*) коми, оскільки це означало б їхню тотожність. Загалом же ми приєднуємося до пропозиції Віталія Радчука назвати Хартію "Європейська хартія загрожених мов", причому не лише в українському перекладі. Така назва найточніше відповідатиме духу Хартії, про що й пише П. Радчук [2, 59].

Звернімося тепер до іншої сторони чину Хартії. У тексті цього міжнародного документа не йдеться та й не може йтися про тих, на кого скеровані правові відносини. Проте, на нашу думку, для

успішного втілення положень Хартії важливо рахуватися з тими, для кого вона є або в перспективі для кого може бути чинною. Тому в Пояснювальній записці до тексту Хартії має бути місце для характеристики психологічних типів мовців - носіїв регіональних або міноритарних (вважай, загрожених) мов, а сам текст Хартії слід доповнити положеннями, де б йшлося про заходи, пов'язані з урахуванням різних психологічних типів мовців. Для таких типів не актуальний ані етнопсихологічний критерій, що дає можливість констатувати поведінкові відмінності між групами етносів (на зразок окцидентів та орієнталів) або окремими етносами (на зразок німців чи італійців, болгар чи чехів та ін.), ані критерій міжособистісних відносин (свого часу їх виділив Г. Юнг). Згодом вони трансформувалися в уже канонічні опозиційні типи (з певними модифікаціями) екстравертів / інтровертів, а ще пізніше - в систему псевдонімів (див., напр., пропозицію Київської школи психоінформатики) [8, 22-23]. Психологічні типи, актуальні для Хартії, можна визначити як лінгвістично орієнтовані, оскільки це спільноти, для яких релевантний критерій ставлення до загроженої мови (загрожених мов). Такі психологічні типи складаються безвідносно до культурної належності (тобто належності до того чи іншого етносу, нації).

Ми пропонуємо таку класифікацію типів:

- 1) помірковано-оптимістичний;
- 2) максималістсько-оптимістичний;
- 3) індіферентно-толерантний;
- 4) аморфно-відсторонений;
- 5) зверхньо-зухвалий;
- 6) ностальгічно-зловбий.

1-й тип: помірковано-оптимістичний. Його вважаємо найперспективнішим для втілення мовної політики загалом і в межах Хартії зокрема, оскільки, як свідчить їхнє означення, це така категорія людей, які вірять у перспективи розвитку (а отже, збереження) загроженої мови (чи то в літературній, чи то в діалектній формі), розуміючи разом із тим реальний стан речей. Очевидно, що мовна політика в Україні має будуватися так, аби максимально сприяти формуванню цього психологічного типу мовців як щодо української, так і щодо меншинних мов.

2-й тип: максималістсько-оптимістичний. Його вважаємо певною мірою небезпечним, оскільки імпліцитно - це агресивний тип. Його представники прагнуть утвердження (тобто збереження) своєї мови безвідносно до реального стану речей. В Україні маємо приклад із кримськими татарами. Щодо такого типу мовців слід передбачити заходи, які б запобігали його кількісному зростанню та сприяли нейтралізації, хоча цілком усунути цей тип практично неможливо.

3-й тип: індіферентно-толерантний. В Україні цей тип позиціонує себе фразою "Мені однаково, якою мовою говорити". Його вважаємо бажаним типом мовців, хоча менш перспективним, ніж 1-й тип. Проблеми цього типу лежать у площині спеціальних заходів, які би стимулювали їхню активність щодо збереження дотичної до них загроженої мови;

4-й тип: аморфно-відсторонений. Як свідчить сама назва, це малорухлива маса в плані будь-яких заходів. Позитив цього типу полягає лише в тому, що він не блокуватиме реалізації жодної мовної політики в державі. В Україні цей тип численно представлений суржикомовцями. Їхню позицію відображає фраза-аргумент - "Яка різниця, аби пойнятно";

5-й тип (зверхньо-зухвалий) та **6-й тип** (ностальгічно-зловбий) мають спільну ознаку: їх єднає впевненість у загрозеності мови, яка офіційно втратила своє панівне становище в тій чи іншій країні. Такі типи характерні для постколоніальних країн. В Україні - це та частина мовців, яка вважає, що захисту через Хартію потребує російська мова. Кількісно обидва типи такі ж численні, як і 4-й тип, із тією відмінністю, що вони мають чіткішу локалізацію: це південно-східні терени України, де в добу Совітської імперії інтенсивно втілювалася політика, яку Олесь Гончар свого часу назвав "політикою вимішування котла". У тексті Хартії, на нашу думку, мали би бути вказівки щодо заходів, спрямованих на зменшення тиску цих психологічних типів на мовну політику в інтересах справді загрожених мов.

5-й тип поведінково агресивніший за 6-й. Саме представники цього психологічного типу мовців в Україні й створили прецедент ратифікації Україною Хартії зі спотвореним змістом. На їхньому рахунку ініціатива прийняття відомих рішень щодо статусу російської мови в Севастополі, Харкові та Луганській області. Представники цього типу меркантильно орієнтовані, тому російську мову вони обстоюють лише тому, що мова комфортніша для їхніх ділових стосунків.

6-й тип: ностальгічно-зловний. Представлений зазвичай людьми старшого віку, що живуть цінностями імперії, яка вже розвалилася. Ці люди вірять у неймовірне та не бачать очевидного. В Україні їхнє ставлення до мови, яку було заборонено для українців, ще у 20-х рр. XX ст. висловив Микола Куліш устами одного зі своїх персонажів: "Лучше быть изнасилованной, чем украинизированной". На поч. ХХІ ст. тільки люди з такою психологією могли цілувати портрети й руки тим, хто обіцяв урятувати їх від української мови.

Перший, другий та третій психологічні типи - це люди, що мали, мають або хочуть мати рідну мову (якщо розуміти її як мову культури, у яку інтегрується людина, в ідеалі - з дитинства). Уперше ми змогли озвучити цю ідею на науково-практичній конференції в Полтаві 1991р. Ширше обґрунтування подано у матеріалах IV Конгресу українців 1999 р. [9]. Наші погляди цілком узгоджуються з поглядами, висловленими лінгвістами філософського скерування та лінгвокультурологами щодо ролі мови в житті людини, саме людини, а не соціальної істоти, якими є, згідно з даними біосоціологів, усі хребетні й принаймні вищі безхребетні. Учені доводять зв'язок мови з культурою як головного чинника гуманізації людиноподібної біологічної істоти [див. 10]. Ці ідеї нарешті опрацьовано так, що вони готові вийти за межі наукових візій.

Але проблема в тому, що переважна більшість мовців і навіть лінгвістів [див. напр. 11,515-516] досі розуміють рідну мову в контексті минулих реалій, коли кожна людина була носієм національної культури (чи то народної, чи то професійної, чи обох). Ця культура разом із мовою, що її обслуговує, ставала для неї рідною, оскільки рідність - оцінна суб'єктивна категорія, релевантна щодо чогось сталого, успадкованого, традиційного. У добу колоніального статусу України, особливо у ХХ ст., політика винародовлення призвела до катастрофічного відчуження українців, а також інших народів України від української культури та мови й неукраїнців - від власних культур мов. Цей денаціоналізований конгломерат виявився на поч. ХХІ ст. абсолютно безборонним перед наступом маскультури - еклектичної, швидкозмінної, орієнтованої на гедоністичні, а не високі духовні інтереси та почуття і, зрештою, національно аморфної. Підсумовуючи, бачимо, що навіть україномовні активно позбуваються рідної мови. Її заступає мова спілкування, не кажучи вже про російськомовних українців. Мова колонізатора не стала й не може стати для них рідною з огляду на те, що більшість мовців не інтегрована в культуру, яку обслуговує російська мова. Фрагментарні знання російської літератури чи то інших видів мистецтва, незнання й недотримання російських традицій та звичаїв, відчуженість від російського фольклору, від російської історії, а головне - від російської мовної стихії (і як наслідок - неросійськість менталітету) - усе це навряд чи можна вважати свідченням інтеграції в російську національну культуру. Зауважимо: наступ маскультури на національні культури відбувається в усьому світі, що зумовлено глобальною кризою цих культур. Але найактивніший перебіг цього процесу спостерігають у національно зруйнованих спільнотах, як-от в Україні.

Отже, мало говорити російською. Щоб ця мова спілкування стала рідною, має відбутися інкультурація (Роман Кісь у цьому значенні вживає термін *енкультурація*).

Крім того, перед російськомовним населенням постає та сама проблема, що й перед мовцями - носіями національних варіантів мов на зразок англійської мови в Канаді чи США або носіями варіантів національних мов на зразок німецької - в Австрії, Німеччині чи Швейцарії тощо. Територіально розподібноюватися - цілком у природі мовного знака, навіть у межах одного етносу, який обслуговує одна мова (це бачимо на прикладі німецької), а тим паче, коли це стосується різних етносів, як у випадку з російськомовним населенням у різних республіках колишньої Російсько-Совітської імперії. Фактично слід визнати стільки національних варіантів російської мови, стільки було республік. Із цього випливає: український варіант російської мови - закономірне й неминуче явище; факт його існування не може бути приводом для комплексування мовців саме через його типологічність.

Тоді постають два принципові питання:

- 1) про нормативність цієї мови;
- 2) про культуру, яку вона обслуговує.

Поки що навряд чи можна дати на них однозначну відповідь. Констатуємо:

- 1) український варіант російської мови близький до такого асистемного явища, як суржик (піджин). Власне - це російсько-український піджин, ареал побутування якого переважає на півдні та сході України;

2) ніякої окремо витвореної культури він не обслуговує, тобто це утворення не закорінене в жодний особний шар духовного життя народу. У світлі вищесказаного про роль культури в житті людини загалом і в становленні рідної мови зокрема стає зрозумілим, що український варіант російської мови для його носіїв є засобом спілкування, але критерію кваліфікації його як рідної мови він не відповідає. Те саме можна говорити й про українсько-російський суржик (піджин), поширений на решті території України, хоча на Заході він ще не досяг катастрофічних масштабів. За очевидних фактів руйнації української мови на теренах її корінного становлення та функціонування завдання боротьби за культуру цієї мови виглядають трагікомічно. Зусилля такого плану можна порівняти хіба що з намаганням зв'язати розсипаний разок перлів у потоці каламутної води. Проте мова ще жива, і зусиллями мовної політики, здійснюваної у контексті україноцентричної політики загалом, ситуацію слід виправити, задіявши при цьому й важелі Хартії. На нашу думку, конкретика стратегії порятунку мови має засновуватися на таких двох ресурсах мови:

1. Рациональне використання діалектів, статус яких слід перевести в параметри розмовного мовлення, що дасть змогу залучити їх до вивчення мови як такої. У цій доповіді немає можливості докладніше зупинитися на принципах добору діалектних явищ, проте наведемо принаймні три щодо лексики:

- а) актуальність поняття, означуваного діалектизмом, придатність його для вторинної номінації;
- б) можливість увійти в синонімічний ряд як експресивний синонім;
- в) ступінь поширення як у писемній літературній мові, так і в усному мовленні.

2. Рациональне використання відмінних від російської мови лексичних і граматичних засобів, що практично полегшить мовцям опанувати українську мову та вживати її паралельно (з огляду на сучасні реалії) з російською, максимально уникаючи змішування. Звичайно, найрадикальніший стратегічно важливий чин щодо порятунку - це звуження сфер уживання російської мови принаймні у сфері освіти та засобах масової інформації. Усно-розмовне мовлення не забариться відреагувати вже на це. Проте політичні реалії не забезпечать таких зрушень найближчим часом.

Підбиваючи підсумки, скажемо:

1. Україна має ратифікувати 3-й варіант Хартії, де серед загрожених мов насамперед слід назвати українську.

2. Україна має ініціювати перегляд тексту Хартії з тим, щоби внести відповідні корективи лінгвістичного змісту, а в Пояснювальну записку - корективи психолінгвістичного змісту.

3. У випрацюванні нової мовної політики в Україні потрібно враховувати такий чинник, як психологічні типи мовців.

4. Курси шкільних і, звичайно, вузівських програм з української мови слід доповнити лінгвокультурною інформацією з тим, щоби формувати у молодого покоління розуміння зв'язку між мовою та національною культурою і, відповідно, нове уявлення про рідну мову й відмежованість її від мови спілкування.

5. Вищі навчальні заклади України мали б виступити з ініціативою розпочати роботу щодо перегляду змісту й завдань програм із вивчення української мови на предмет залучення в них діалектного матеріалу у зв'язку із принципово іншим ставленням до територіальних варіантів живої української мови.

Література

1. Радчук Віталій. Хартія для Харкова (Як зробити з України губернію) // Урок української- 2003 - № 3.- С. 51-54.
2. Радчук Віталій. Ще раз про Хартію, або Ціна буквализму й домислу // Урок української- 2006- № 5-6- С. 58-62.
3. Юшук І. Про ратифікацію "Європейської хартії регіональних мов та мов меншин" // Слово Просвіти.- 2002,19-20 груд.
4. Юридичний висновок Міністерства юстиції щодо рішень деяких органів місцевого самоврядування (Харківської міської ради, Севастопольської міської ради, Луганської обласної ради) стосовно статусу та порядку застосування російської мови в межах міста Харкова, міста Севастополя і Луганської області // Больман Івон. Мовні війни в Європі. Дод. 4 - К: К. І. С., 2007.- С. 196-238.
5. Домашнев А. И. К истории создания концепции национального варианта языка // Вопросы языкознания.- 1988.-№ 5.- С. 96-106.
6. Матвіяс Іван. Варіанти української літературної мови. - К., 1998 - 162 с.

7. Радевич-Винницький Ярослав. Етика і культура спілкування.- Л.: Сполом, 2001.-224 с.
8. Каганець Ігор. Психологічні аспекти в менеджменті: типологія Юнга, соціоніка, психоінформатика- К.; Т.: Мандрівець, 1977.- 203 с.
9. Дзюбишина-Мельник Наталя. Поняття "рідна мова" в контексті сучасних реалій // IV міжнар. конгр. українців: 26-29 серп - Од. 1999 р. Мовознавство. Доп. та повідомл.- К.: Пульсари, 2002. - С. 155-158.
10. Кісь Роман. Мова, думка і культурна реальність.- Л.: Літопис, 2002 - 304 с.
11. Русанівський В. М. Рідна мова // Укр. мова. Енцикл.- К.: Укр. енцикл.- 750 с.

Статтю подано до редколегії
23.01.2008 р.